

een duidelijke lacune. Onze existentiële thematisatie van nederigheid, schaamte en schuld is immers aan de 'Wirkungsgeschichte' van de bijbelse spiritualiteit schatplichtig.

Jacques DE VISSCHER

\* \* \*

## DE LETTERLIJKHEID VAN DE WERKELIJKHEID

Cornelis Verhoeven, *De letter als beeld. Essays*. Baarn. Ambo, & Schoten, Westland, 1987, 160 blz., 570 fr., ISBN 90 263 0813 2.

'Verwondering' blijft in het oeuvre van Cornelis Verhoeven ongetwijfeld de centrale idee. Kijkt men een van zijn vroegere werken na, *Inleiding tot de verwondering* (1967), trouwens nog altijd een van de beste introducties tot het denken voor ons taalgebied, dan vindt men er talrijke articulaties van deze centrale idee in terug. Bijvoorbeeld: "De verwondering is de houding van de mens tegenover het mysterie van de dingen; daarom is zij principieel machteloos, niet ordenend" (blz. 49). Welnu, deze zelfde gedachte blijft de rode draad in een nieuwe verzameling opstellen, waarin de auteur de filosofie omschrijft "als de instantie die uitgerekend vraagtekens zet bij alles wat zich als vanzelfsprekend en definitief aandient, inclusief de vooruitgang, die dus a priori ook niet wil weten van definitieve resultaten en dogma's en altijd vraagtekens zet bij systemen" (blz. 113).

Op het einde van het essay 'aanhalingstekens' vraagt Verhoeven zich af: "Is de werkelijkheid zelf bezig haar letterlijkheid te verliezen en tot metafoor te verdampen?" (blz. 41). Het ziet er naar uit dat de auteur bedoelt dat de werkelijkheid als dusdanig moet worden benaderd. De werkelijkheid is er en moet niet (elegant) worden geconstrueerd. Zijn gedachte is "... naar gelang gebeurtenissen belangrijker zijn en meer ernstig genomen worden, verwijzen zij minder naar iets anders en moeten zij meer letterlijk genomen worden" (blz. 37). Er bestaat inderdaad een zucht om alles en nog wat ofwel te verklaren, ofwel tegen de achtergrond van theorieën van welke aard ook (psychologische of sociologische mechanismen) inzichtelijk te maken. Maar naar aloude fenomenologische traditie geldt hier dan precies de kritiek dat men niet *ter sake* is, dat men de fenomenen niet neemt zoals ze zijn, dat men de werkelijkheid niet letterlijk neemt en de feiten niet respecteert. Men moet eigenlijk zelfs het risico lopen dat men bij de onverklaarbaarheid of bij de absurditeit blijft stil staan.

Deze gedachte, dat men de feiten moet respecteren, die een uitdaging zijn voor de eigenmachtigheid van het denken, overweegt onze auteur naar aanleiding van gebeurtenissen en vragen die hem aan het letterlijke, het als-dusdanige doen herinneren. Zijn uitgangspunt is de beroemde roman van Umberto Eco, *De naam van de roos*, die een mooie aanleiding vormt om iets over de 'leesbaarheid van de wereld' te vertellen. Dat de natuur een leesbaar boek zou zijn, is al een oud beeld. Maar hoe leesbaar is dit boek vandaag nog?

In welke mate zijn we in staat deze natuur letterlijk te benaderen? Of hebben onze lezende ogen nog slechts gekleurde glazen en lenzen nodig om nog iets te vatten? Er is veel veranderd, zo schrijft Verhoeven: "Het boek wordt bibliotheek, de letter wordt teken, lezen wordt decoderen, de bijbel verdwijnt, de schepper wordt evolutie, de lezer wordt een schrijver; maar de metafoor van de 'leesbaarheid' als triomf van de kennis en de rede blijft boeien" (blz. 14).

Maar de nabijheid van de natuur, van de wereld, van de werkelijkheid dreigt verloren te gaan. Martin Heidegger heeft er in zijn oeuvre ook voor gewaarschuwd: we zouden niet meer zien waar de goden vertoeven. Verhoeven werkt dit thema uit aan de hand van de analyse van enkele fragmenten bij Heraclitus en van enkele commentaren van andere antieke auteurs. Het nabije zien betekent het ter zake zijn *par excellence*. Maar velen gaan ver weg om de essentie te zoeken (of te ontwijken). "De natuur houdt ervan zich te verbergen", is een bekende uitspraak van Heraclitus, zij vraagt dan ook een hele contemplatieve ascese van de mens opdat hij de werkelijkheid als de kern van de zaak zou kunnen benaderen zonder het aanslipsel van een hele geschiedenis metaforen. Maar natuurlijk moet men een onderscheid tussen nabijheid en bereikbaarheid maken.

Hangt Verhoeven een filosofisch fundamentalisme aan? Het lijkt er soms wel op, hoewel zijn gedreven verwondering zich toch nooit tot een systeem laat radicaliseren. Hij hanteert wel graag de antieke auteurs om de lezer niet al te sterk nabij te laten komen. Plato is het die het medium ten behoeve van de zaak zelf verwerpt - en dit wordt dan kenmerkend voor Plato's filosofische fundamentalisme genoemd (blz. 63). In deze context krijgen we een verhelderende omschrijving van 'letterlijkheid': "de zekerheid dat het uiteindelijk niet om woorden gaat, maar om een definitief gegeven realiteit, tegenover de volheid of massiviteit waarvan elk woord, geschreven of gesproken, filosofisch of poëtisch, leeg blijft en doorhaald moet worden" (blz. 63).

Enkele essays zijn echte oefeningen in ironie en scepsis. Onder andere het artikel 'Vooruitgang in de filosofie?' dat vroeger al in *De Uil van Minerva* (vol. 2, nummer 3, lente 1986) verscheen, maar ook de bijdragen die verband houden met geloof en secularisatie. Voor zijn lauwe opvatting over geloof en over de consequenties dat hij 'van katholieken huize' is, heeft hem in Nederland, eigenlijk Holland, waar men niet zelden een soort tyrannie van de rechtlijnigheid, de nadrukkelijkheid en de duidelijkheid beoefent, hard willen aanpakken. Maar de scepsis-als-beschouwelijkheid, de gelatenheid van het uitstel (of het uitstel van de gelatenheid) blijven een sterkte. Eigenlijk de enige kracht die men behoudt als men de werkelijkheid niet tot een bezit wil reduceren.

Daarom is het afsluitend essay in *De letter als beeld* 'Het bezit van de zaak' zo suggestief. Het uitgangspunt lijkt andermaal een kleinigheidje uit het oeuvre van Aristoteles. (De filosoof kan zich eigenlijk alleen maar met kleine zaken bezighouden, zo schijnt Verhoeven hier en daar te willen zeggen). Maar al vlug komt het ontologisch *credov* van de auteur duidelijk naar voor als hij de spreuk 'het bezit van de zaak is het eind van het vermaak' bespreekt. Na zijn filologische omwegen komt hij tot het besluit: "Het enige dat over de

werkelijkheid wordt gezegd is dan ook dat zij van een andere orde is dan het denken en dat wat over haar gedacht en in verband met haar begeerd wordt. Zij heeft haar eigen, mysterieuze karakter: wie daarvan wil genieten, moet zich niet als bezitter gedragen. En we kunnen ons afvragen of dit niet het enige is dat over de werkelijkheid gezegd kan worden. Alles wat verder gaat, leidt tot vergissingen; en het enige dat spreuken met alle middelen willen uitsluiten, is het risico van vergissingen. Hierin zijn ze wijsgerig" (blz. 156) En even verder: "Het begeren blijkt de zaak van haar letterlijkheid en haar identiteit te beroven en daarvoor in de plaats eigenmachtige namaak en schijn te stellen, produkten van menselijke autonomie die het menselijke verlangen niet kunnen bevredigen" (blz. 157). Moeten we ons dan verwonderen dat het laatste zinnetje van het hele boek vertelt dat een aangelegenheid van de contemplatie 'de vreugdevolle ervaring van het pure bestaan' is?

In zijn nieuwe bundel blijft Cornelis Verhoeven heel herkenbaar, hoe kan het anders. Hij is een ontoloog van het kleine, die in het metafysische (nu niet in de zin van Heidegger) de geest van de letter ziet. Deze werkelijkheid is een kwestie van kijken, toezien, waarnemen; geen kwestie van roofofbouw.

Jacques DE VISSCHER

\* \* \*

## NATUURWETENSCHAP

Gerard Bodifée, *Het vreemde van de aarde*. Antwerpen. DNB/Uitgeverij Pelckmans, 1986, 181 blz.  
ISBN 90 289 1200 2

In dit boek wordt de aarde beschreven als een minuscuul element van het heelal. Het vreemde van de aarde is volgens de auteur het leven, waarvan hij gelooft dat het enkel op aarde kan bestaan. Deze stelling vormt het centrale thema van dit boek. Misschien kunnen hier een paar bedenkingen gemaakt worden over hoe, in de exacte wetenschappen, theorieën al dan niet aanvaard worden. Leken menen meestal dat theorieën wit op zwart bewezen worden. Slechts op enkele uitzonderingen na is dit niet waar: theorieën kunnen over het algemeen niet bewezen worden. Wel is het soms mogelijk het tegendeel van een hypothese aan te tonen. Een klassiek voorbeeld hiervan is dat de zeventiende eeuwse theorie van Newton pas in het begin van de twintigste eeuw door Einsteins gravitatie theorie verbeterd wordt. Dit wil echter niet zeggen dat Einsteins theorie bewezen is. Het kan immers zijn dat een nieuwe theorie kan aantonen dat Einstein verkeerd is. Men kan zich dan ook de vraag stellen hoe en wanneer een theorie algemeen aanvaard wordt. Eenvoudig gesteld kan men zeggen dat een juiste theorie alle bekende waarnemingen verklaart en daarenboven een aantal voorspellingen oplevert. Zolang het tegendeel van geen enkele van deze voorspellingen aangetoond wordt, moeten we een theorie aanvaarden.